

ОСМИСЛЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЗЕМЛЯ” І РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО „ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?”

Стаття пропонує короткий огляд психології людини, відтворюючи складний і різноманітний внутрішній світ особистості, її підсвідомість, інтерпретовані у творчості Панаса Мирного та Ольги Кобилянської.

Ключові слова: людська психологія, добре начало, зле начало, голос сумління, любов до ближнього, віра в Бога.

Леся Моспан

Осмысление человеческой психологии в прозе Ольги Кобылянской и Панаса Мирного

В статье предлагается краткий обзор психологии человека, отображая сложный и разнообразный внутренний мир личности, её подсознание, интерпретированные в творчестве Панаса Мирного и Ольги Кобылянской.

Ключевые слова: человеческая психология, доброе начало, злое начало, голос совести, любовь к ближнему, вера в Бога.

Lesja Mospan

The comprehension of the human psychology in the prose of Panas Myrnyj and Olga Kobylianska

The article deals with a short comprehension of the human psychology, reproducing a difficult and different an inner world of human, and subconsciousness in the creation of Panas Myrnyj and Olga Kobylianska.

Key words: human psychology, the good, the evil, voice of conscience, love to one's neighbour, trust in God.

Кінець XIX – початок XX ст. в українському письменстві був етапом болісних шукань, випробувань, суперечностей. Майстри слова зосередили увагу на проблемі злочину. Вони розглядали його не лише як наслідок суто соціальних невлаштованостей чи породження класових суперечностей, а осмислювали в художньо-філософських аспектах моральні чинники злого начала в людині – як генетичного наслідку гріхопадіння, а не соціальної дисгармонії. Письменники прагнули осмислити людську психологію, дошукувалися істинного мотиву злочину. Митці кінця XIX – початку XX ст. відображають різноманітні зв'язки героїв із системою цінностей, мораллю, для них першочергове значення, за словами І. Франка, має “людська душа, її стан руху в тих чи інших обставинах” [11, с. 108].

Серед українських письменників кінця XIX – початку XX ст. помітними постатями, які творили в різні часові відрізки, але порушували у своїх творах проблеми людської душі, досліджували психологію людини у всіх її проявах, були Панас Мирний та Ольга Кобилянська. Питання психологізму у творчості українських письменників завжди перебуває в полі зору дослідників, щоправда, винятково у внутрішньому контексті творчості Панаса Мирного (В. Черкаський, М. Пивоваров, М. Сиваченко, М. Грицай, О. Ільницький, І. Михайлин, Н. Тимків) та Ольги Кобилянської (М. Євшан, П. Филипович, Н. Томашук, М. Лещенко, Ф. Погребенник, І. Демченко, Л. Дорошко, О. Ковальчук, Н. Поліщук). Однак досі не здійснено студії порівняльного характеру, яка б охоплювала питання художнього психологізму у творчості письменників різних культурних епох в цілому. Отож у нашому дослідженні робимо спробу хоча б частково заповнити прогалини у вивченні цієї проблеми.

Панас Мирний та Ольга Кобилянська досліджують почуття, розкривають найменші прояви і порухи душевного життя своїх героїв, показуючи їх складний і різноманітний внутрішній світ, добираються до підсвідомості людини. Відтворення внутрішнього світу героїв, заглиблення у психологічні процеси людини з метою розкриття діалектики її душі – це неодмінний творчий елемент у творах Панаса Мирного. Письменник виступав і майстерним психологом, і досвідченим філософом людського життя. В свою чергу й Ольга Кобилянська з великою правдивістю і природністю відтворює психіку людини в багатогранності неповторних і своєрідних виявлень. Вчинки своїх персонажів автори мотивують не тільки глибоким аналізом суспільних конфліктів, а й аналізом психології людини, її сутності. Н. Тимків зауважує, що Панас Мирний не приховує свого погляду на те, що, аналізуючи початок життя людини, дуже важко сказати, який буде життєвий підсумок, що перемаже в людині: добро чи зло, адже вибір людиною своєї долі залежить тільки від неї самої [7, с. 22]. Майстри слова сприймали людину цілісно, тому духовний світ їхніх персонажів проявляється не тільки в їхній психіці, а й у стосунках з вищим Законом, тобто заповідями Божими. Письменники підкреслюють активну роль людини в житті громади, творенні свого

щастя, досягненні мети. Особистість має прагнути кращого життя, інакше немає сенсу існування. Постійна робота над собою – шлях до ідеалу. І рушійною силою, підтримкою у становленні й удосконаленні особистості, на думку письменників, має стати релігія, “чуття, любов до вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе й інших до тої вищої істоти” [10, с. 226]. Без віри в Бога, без любові до ближнього не варто говорити про повноцінність буття. Із власної волі, за покликом серця і сумління людина має чинити добро, жити згідно з біблійними заповідями.

У романі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панас Мирний досліджує людину в зв’язках із навколишнім середовищем і показує: життя і праця людини, її громадська та приватна поведінка зумовлена іноді явними, а часто зовсім непомітними впливами, залежить від успадкування інстинктів своєї раси, роду, від виховання, суспільного середовища, лектури, заняття, від впливу людей і природи. А О. Кобилянська у повісті “Земля” показала, що в ставленні людини до землі, окрім соціально-політичних і морально-етичних мотивів, присутні також і мотиви, що належать до чуттєво-інтуїтивної форми свідомості, походження яких може бути пов’язане із прагненням внутрішнього світу людини до єдності з природою, землею. Нерозкаяними грішниками є Чіпка Варениченко у романі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та Сава Федорчук з повісті “Земля”. Тяжкий злочин і Чіпки, і Сави починається із гріховного генетичного коду. Як зауважує М. Турчин, Чіпка уже не тип “українського гречкосія”, у ньому інший генотип українця, в якому тече чужа, неукраїнська кров, що й породило роздвоєнність особистості [9, с. 23]. Він – внук пана Василя Семеновича Польського, правнук того генерала, який з “голопузої шляхти”, “гультьяїв, свавольників, дармоїдів” докотився “з бистрої Стирі аж до самої холодної Неви... заліз у якийсь полк, терся до передніх вельмож, поки таки дотерся до генерала... І до Пісок!” [5, с. 105]. А в генеральших покоях “ходила за меншою баринею невеличка дівчинка-сирота Уляна” [5, с. 117]. Отож саме вона та Василь Семенович Польський є батьками Івана Вареника, котрий дістав таке прізвище по шлюбі Уляни з лакеєм Петром Вареником, через три місяці після якого й народився хлопчик. На Дону, куди втікає від панів, Вареник – Остап Притика, а в Пісках – Остап Хрущ, батько Чіпки Вареника. За словами Н. Тимків, у мотивації поведінки головного персонажа твору питання крові, а з нею й успадкованих рис характеру – досить важливе [7, с. 22]. По батьковій лінії з покоління в покоління нагромаджуються лише негативні риси, генералові і Василя Семеновича, а Івась Вареник – зовсім уже “ледащо Улянин син... Ні роботи з нього, ні послуги ніякої – одна шкода!” [5, с. 127]. Ось із таким успадкованим генотипом поведінки приходять у світ Чіпка. Не кращі риси характеру він перейняв і від матері. Вона дуже любила свою єдину “надію й утіху, та коли гнівалася на нього, як він з’їсть зайвий шматок хліба чи покачається в калюжі, то інша мачуха здержує руку над пасинком, а Мотря, розпалившись не вміла здержувати над рідним сином” [5, с. 59].

Батько й мати Чіпки виявилися напрочуд різними за світовідчуттям і характерами людьми. Сім’я Мотрі й Остапа не ґрунтувалася ні на любові, ні на розрахунку: двоє нещасливих, самотніх, чужих у сільській громаді людей зійшлися, щоб якось зменшити свою ущербність, а сталося так, що цю ущербність і нещасливість долі вони лише в кілька разів поглибили. У Мотриному характері домінує байдужість до всіх і всього, навіть до себе самої, безвідповідальність, прагнення перекласти на чужі плечі усі життєві тягарі й навіть свої материнські обов’язки [7, с. 23]. Чіпка виховувався в гнітучій атмосфері, відторгнутий селом і однолітками, систематично битий завжди роздратованою матір’ю.

У Саві, героєві повісті О. Кобилянської “Земля”, що з обличчя схожий на матір, переважає її зле начало, стимульоване оточенням: “З лиця подобав на неї і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимного й несупокійного. Холодним, мов ніж, зимним блиском, що поступенно змагався, відпихав від себе...” [2, с. 34]. Марійка була скупкою, черствою, недобррозичливою і жорстокою до бідноти, поважала лише тих, хто мав землю і гроші: “і на тата не можна сказати нічого, та зате його мамка не з графського роду та така скупа. Така з неї газдиня. Лише вічно прятати все в скриню та ховати перед людьми, так якби люди хотіли її усе забрати” [2, с. 12]. Щастя в її розумінні – це коли сини приведуть у дім заможних і працюючих невісток, які матимуть землю і багате придане, хоч власне сімейне життя починала не з великих достатків. Для Марійки та Івоніки земля стає ціннішою від власних дітей, зокрема Сави. Як зауважує Н. Тимків, Марійка та Івоніка – одноступі, їхній шлюб з розрахунку був міцнішим, ніж шлюб з любові. Марійка побоювалася свого чоловіка, зверталася до нього на “ви”. Стосунки між батьками не могли бути взірцем для синів. Діти інтуїтивно відчували, що батьки – внутрішньо

чужі одне одному. Через відсутність батьківської ласки, піклування і любові в Сави виникає комплекс меншовартості. Йому потрібна була людина, яка могла б його зрозуміти, а в родині такої не було [7, с. 7]. Сава не зміг простити, що батьки любили тільки Михайла, а його навіть не намагалися зрозуміти, натомість, часто були байдужими до нього: “Приятель пішов, а ворог лишився. Чого гризеш моє серце?” [2, с. 102]. Часто, коли Сава був жорстокий і упертий і не виконував зараз приказів матері, Марійка від докорів і нарікань синові переходила до прокльонів: “Я не годна інакше – і прости мені, Господи, гріхи мої, – але я все мушу лише клясти та клясти йому і їй” [3, с. 40]. Вона кожного разу підсвідомо виказувала безмежну любов до старшого сина і цим викликала до себе ненависть меншого: “Його серце не сміялось довго. При спогаді про матір замовкало і схолоділо в його душі” [3, с. 186]. Сава був мовчазний, “скупий на слова”, як батько. Івоніка любив Саву так само, як Михайла, хвилювався його долею, “плакав душею за ним, бо не міг інакше”, він помічав, що Сава не горнеться до землі, а це ображало Івоніку більше, ніж нелюбов сина до батьків: “Я люблю його, бо що – і він мій син! Але він – то вже інша галузь. Росте й горнеться кудись... та не до доброго й не до нас. Він роботи боїться, йому танець у голові. Йому однаково, яка погода надворі, чи се землі і збіжжю по добру, чи се бджолу не вбиває, – коби він у своїх збитках мав гаразд, коби йому меду доволі, аби потайком із горівкою змішати та бог знає з ким випити!” [2, с. 18]. Так, Марійка та Івоніка допустилися багатьох помилок у вихованні сина. Марійка не покарала малого Саву за те, що він кинув джмеля своєму кривдникові за пазуху, і той від укусів помер. Вона не змусила сина спокутувати цей великий гріх й усвідомити тяжкість провини.

Чіпка теж не отримав належного виховання ні від матері, ні від “дитячої учительки” баби Оришки, яка не покарала малого за вийняті очі в ікони, ні від діда Уласа, який теж не реагував на лихі витівки хлопців із “дертям горобчиків”, що також для Чіпки мало негативні наслідки – в нього зароджується думка про всездозволеність і безкарність зла. Хлопець починає усвідомлювати те, що він є вищим суддею, починає протиставляти себе Богові. У Сави також проявляється паталогічна пристрасть до вбивства живих істот і відчуття насолоди від цього, що згодом переростає в здатність убити людину. Наймиліше йому, коли “...вистрілював усі воробці із гороху, а взимі зайці... Але се було все, у що вкладав свою душу!”. Сава й народився з “темною душею”, змалку був лінивим і впертим, “твердим, мов камінь, у роті мав на кожду хвилю повно лихих слів” [2, с. 37]. Чіпка і Сава здатні жити без турботи навіть про найрідніших людей і зовсім не проти розбагатіти за чужий рахунок. Сава позбавлений потягу до землі, господарського хисту, проте допомагав батькам, коли Михайло служив у війську. Він розумів, що без землі не стане хазяїном, значущою людиною у селі. Як “гречкосій” Чіпка теж працює з запалом коло землі, подарованої за хабар у п’ять карбованців, але перші труднощі – знайшовся “законний” спадкоємець, що відбирає землю – пробуджують у ньому гени панів, і він не шукає виходу із ситуації, не пристосовується до нових обставин, а бунтує. У всіх своїх вчинках він керується правилом: або по-моєму, або ніяк. Чіпка заприятелював з сільськими покидьками: Лушнею, Матнею та Пацюком. Перше злодійство – крадіжка в пана, при якій тяжко побито сторожа, потім розбишацькі напади на оселі голови й писаря. Згодом до числа Чіпчиних друзів долучився й Максим, колишній москаль, який ставить усю розбишацьку справу на професійний ґрунт.

Сава теж приятелював і пересиджував у компанії Григорія, потомка Циганії, який був злодієм і мав на своїм сумлінні одне відібране людське життя. За дружбу з ним Сава теж ішов на крадіжку, спочатку незначну у своїх батьків, згодом більшу – в пана. Намовляє хлопця до всього лихого донька Григорія Рахіра, а він лиш виконує те, що вона йому накаже. Сава кохав дівчину, яка була двоюрідною його сестрою, це було гріховне кохання, яке не могло мати щасливого кінця. Дівчина була “лінива до розпуки”, крала все, що потрапляло їй до рук. Вона тримала умисне Саву при собі, не через почуття кохання, а на злість його батькам: “буде Сава її любити, візьме її за жінку, їм на злість... Тій старій, скупій вороні на злість і йому, Михайлові...” [2, с. 83]. На відміну від Сави, вона мріяла про його землю: “Се була її мрія, що вічно леліялась у її серці. Се було те велике щастя, за яким горіла її лакома душа й без якого не могла собі уявити життя” [2, с. 183]. Своїми намовляннями Рахіра тягнула Саву у прірву гріха, адже через їхні стосунки мати проклинала його, Сава стає не любим сином, а ніби пасинком. Марійка не раз погрожувала Саві, що всю землю батьки віддадуть Михайлові, якщо він не кине Рахіру. Мати Чіпки теж прагне спинити сина перед злочинством, але коли слово не допомагає, тоді вона скаржиться на нього у волость. На відміну від гріховного Савино кохання до Галі, доньки розбійника Максима, на деякий час зупинило деградацію Чіпки. Проте любов до вродливої Гудзівни виявилася поривом, короткочасним романтичним спалахом, а не глибоким, вираженим і довготривалим почуттям [7, с. 24]. У них

була якась ідеалізована ними обома любов, а жити довелося в жорстокому світі, в середовищі села, де кожен про всіх усе знає. Чіпка кидає розбишацтво, стає хазяїном, його обирають у земство. Але згодом усувають із посади, знайшовши для цього привід, зокрема притягнення його до суду за пограбування комори. Він знову зривається в прірву злодійства і злочину. Раз відкривши для себе зручний шлях виправдання себе й засудження світу, Чіпка вже ніколи не робить спроби вирватися за межі руйнівної філософії, а навпаки, ставить на собі тавро вбивці невинних людей. Галя не зуміла витягти свого чоловіка з розбишацької ватаги, дати простір для гідного існування, цивілізувати цей простір, упорядкувати, переконати і впевнити власного чоловіка в тому, що чесною працею можна заробити більше, ніж розбоєм. Натомість Галя сама ще й наливає чарку горілки Чіпці і кличе його “друзяк”, аби розвіяти “тугу” в душі чоловіка. За словами М. Турчин, Галя не може бути щасливою, адже, за законом, що гріх притягує гріх, вона, “розбишацька дочка”, сходиться в любові саме з Чіпкою, у шлюбі з котрим випиває лише гірку чашу страждань та болю [8, с. 24]. Як зауважує О. Месевря, Чіпка навіть не намагається чинити духовного опору злу, воно заволоділо ним повністю [3, с. 30].

Сава ж робить злочин не тільки в силу зовнішніх обставин, не тільки умови тогочасного світу штовхають його на вбивство. Вільний від землі, чужий її владі, Сава виявляється вільним і від моральних вимог. Не влада землі призводить Саву до братовбивства: земля вимагає від нього не крові, а любові, господарського хисту. Як зауважує Л. Горболіс, Сава не поважає землі, не любить на ній працювати й не працює, отже, соромить батьків, нехтує народнорелігійною мораллю, гнівить Бога. Недотримання моральних правил у ставленні до сакрального стає однією з головних причин духовного падіння Сави – так письменниця підкреслює роль сакральної землі в розвитку особистості [1, с. 60]. Земля не виправдовує і не захищає Саву, бо вбивство брата вчинене для заспокоєння його *ego*. Праця на землі не приносить Саві утіхи, вона ніколи не була для нього святою. Тому земля не прощає того, хто її не любить і зневажає. Місткою є репліка невідомого діда, який здогадується про злочин Сави: “Оцього буде вона пекти в ноги, що йому ніде місця не буде” [2, с. 240]. Ці слова співзвучні з виголошеним Каїну пророцтвом Господа: “А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі” (Буття 4:11-12).

Сава безжалісно душив у собі голос сумління, яке іноді озивалося і в риданні над труною, і в безцільному блуканні по селу, він сам не розумів, що з ним коїться. Сава дозволяє собі навіть глузувати над материними сльозами. Хлопець став злочинцем із скаліченим характером, притупленими людськими почуттями, найнижчими інстинктами. І Сава, і Чіпка зневажили батьків, осоромили рід, насмілилися відступити від великої Божої заповіді “Не убий!”. На думку І. Михайлина, людині властиве самовиправдання: найважче для неї визнавати свої помилки. Людина вільна у своєму виборі, а відтак бере на себе всю відповідальність за свої вчинки [5, с. 65]. Проте ніякі покликання на обставини не можуть виправдати злочин проти іншої людини, як би логічно не доводилася його необхідність. Людина за будь-яких обставин не мусить втрачати свою людську подобу й віру в Бога в потребу добра, в непорушність заповідей Господа, тобто тих Законів і Правил, за якими живе народ згідно з його звичаєвим правом.

Література

1. Горболіс Л. Герой у зв'язках із сакральною землею: нові аспекти прочитання української класики // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 3. – С. 61 – 66.
2. Кобилянська О.Ю. Земля: Повість, оповідання. – Харків: Фоліо, 2006. – 351 с.
3. Месевря О. Проблема добра і зла у творчості українських класиків // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 28 – 31.
4. Мирний Панас. Збір. творів: У 3 т. – К., 1976. – Т. 2. – 437 с.
5. Михайлин І. “Воли і ясла”. До філософської інтерпретації роману Панаса Мирного та Івана Білика “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” // Зб. праць Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1994. – Т. 2. – С. 61 – 73.
6. Тимків Н. Роль і місце авторської позиції у романі Панаса Мирного та Івана Білика “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” // Українська література в школі. – 2005. – № 10. – С. 34 – 37.
7. Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської “Земля” // Дивослово. – 2006. – № 8. – С. 5 – 10.
8. Турчин М. Пропаща доля внука: Ще одне прочитання образу Чіпки // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 23 – 25.
9. Франко І. Радикали і релігія // Твори: У 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 171 – 182.
10. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Твори: У 50 т. – К., 1986. – Т. 32. – С. 91 – 111.